

Araştırma Makalesi**Başvuru:** 19.11.2021**Kabul:** 21.12.2021**Atıf:** Dumlu, Hediye. "Nancy Fraser'da Toplumsal Adalet ve Dayanışma: Tanınma Politikası ve Yeniden Bölüşüm Politikası Arasında Tamamlayıcı Bir İlişkinin Kurulması," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 17 (Haziran 2022): 63-77. <https://doi.org/10.55256/temasa.1025729>

Nancy Fraser'da Toplumsal Adalet ve Dayanışma: Tanınma Politikası ve Yeni den Bölüşüm Politikası Arasında Tamamlayıcı Bir İlişkinin Kurulması

Hediye Dumlu¹

ORCID: 0000-0003-1708-5218

DOI: 10.55256/TEMASA.1025729

Öz

Yirminci yüzyılın sonlarında, etnik, din, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim temelli kolektif farklılıkların tanınması yönündeki talepler, yeniden bölüşüm taleplerinin önüne geçecek derecede belirgin hale geldi. Bu değişim, kolektif farklılıkların tanınmasını odağına alan yeni adalet paradigmasının, toplumsal kaynakların daha adil dağılımını ve eşitliği odağına alan geleneksel yaklaşıma dayalı adalet paradigmasını gölgede bırakmasında gözlemlenebilir. Her iki adalet paradigması arasında bir gerilimin olduğuna dair yaygın bir görüş vardır. Tanınma paradigmasının savunucuları, yeniden bölüşüm paradigmasını kültürel tanınma taleplerini ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirirken; tanınma paradigması da ekonomik yeniden bölüşüm taleplerini ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirilir. Biri toplumsal adaletin kültürel, diğeri ekonomik boyutunu dışarıda bırakan tek boyutlu adalet kavrayışları nedeniyle, çoklu kesişen kolektiviteler arasında olması gereken dayanışmaya vurgu yapmayı ihmal ederek politik alanı daraltırlar. Öte yandan, yeni toplumsal hareketler içinde kolektif farklılıkların tanınması taleplerinin baskın hale gelmesiyle, adalet talepleri ekonomik boyutundan ziyade kültürel boyutuyla öne çıkmıştır. Bu gelişmeler bağlamında, Sol içinde iki tür kutuplaşmadan söz etmek mümkündür. İlki, sosyalizmle ana akım çokkültürcülük arasındaki kutuplaşmadır. İkincisi yapıbozumla ana akım çokkültürcülük arasındaki kutuplaşmadır. Bu çalışmada, toplumsal adaletin tek boyutlu kavranışına ve Sol içindeki kutuplaşmalara karşı iki tür ihtiyacı tartışacağız: İlki, çok boyutlu adalete olan ihtiyaç. İkincisi, çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmaya olan ihtiyaç. Bu tartışmada ilk olarak, toplumsal adalete ilişkin ya tanınma ya da yeniden bölüşüm paradigmasını seçmek zorunda olmadığımızı, tanınma ve yeniden bölüşüm arasında olduğu varsayılan ikilemin yanıltıcı olduğunu ileri süreceğiz. Ardından, tanınma politikası ve yeniden bölüşüm politikası arasında tamamlayıcı bir ilişki kurmayı mümkün kılan politik stratejiyi ele alacağız. Tartışmalarımızı çok boyutlu kolektivite olan toplumsal cinsiyete başvurarak geliştireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Nancy Fraser, Toplumsal Adalet, Dayanışma, Çoklu Kesişen Kolektiviteler, Tanınma Politikası, Yeniden Bölüşüm Politikası, Yapıbozum, Sosyalizm.

Social Justice and Solidarity at Nancy Fraser: Establishing a Complementary Relationship Between the Politics of Recognition and the Politics of Redistribution

Abstract

In the late twentieth century, claims for recognition of collective differences based on ethnicity, religion, race, gender and sexual orientation have become more prominent than they override claims for redistribution. This shift can be observed in the fact that the new justice paradigm, which focuses on recognition of collective differences, overshadows the justice paradigm based on the traditional approach, which focuses on a fairer distribution of social resources and equality. It is commonly argued that there is a tension between these two social justice paradigms. While the advocates of the recognition paradigm criticize the redistribution paradigm for neglecting claims for cultural recognition; the recognition paradigm is also criticized for neglecting claims for economic redistribution. Given their one-dimensional conception of justice, namely, one that excludes the cultural and the other excludes economic dimension of social justice, they narrow the political space instead of promoting solidarity among multiple cross-cutting social movements. On the other hand, as the claims for the recognition of collective differences within new social movements have become dominant, claims for justice come to the fore with its cultural dimension rather than its economic dimension. In the context of these developments, two kinds of polarization have risen within the Left. The first is the polarization between socialism and mainstream multiculturalism. The second is the polarization between deconstruction and mainstream multiculturalism. In this study, we will discuss two types of needs: First, the need for multidimensional justice. Second, the need for solidarity among multiple cross-cutting collectivities. Hence, we will first argue that we do not have to choose either the recognition or redistribution paradigm of social justice, and that the supposed dichotomy between recognition and redistribution is misleading. We then turn to the political strategy that makes it possible to establish a complementary relationship between the politics of recognition and the politics of redistribution. We will develop our discussions by referring to the multidimensional collectivity of gender.

Keywords: Nancy Fraser, Social Justice, Solidarity, Multiple Cross-Cutting Collectivities, Politics of Recognition, Politics of Redistribution, Deconstruction, Socialism.

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı. hediye.dumlu@gmail.com

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden, özellikle 1980'ler ve 1990'lardan bu yana, toplumsal adalete ilişkin kavrayışımız iki ayrı adalet paradigması üzerinden gelişmektedir. Bir yanda, toplumsal kaynakların daha adil dağılımından yana olan ve sömürüye karşı eşitlikçi yeniden bölüşüm taleplerini merkezine alan gelenekten gelen yeniden bölüşüm paradigması yer alır. Diğer yanda ise baskın kültürel normlara karşı yeni talepler olarak karşımıza çıkan kolektif farklılıkların tanınmasını merkezine alan tanınma paradigması yer alır. Toplumsal adaleti tek boyutlu olarak kavrayan bu eski ve yeni adalet paradigması arasında bir gerilimin olduğu ileri sürülür. Yeniden bölüşüm paradigması tanınma taleplerini ihmal ederken; tanınma paradigması da yeniden bölüşüm taleplerini ihmal eder. Fakat tanınma paradigması sadece yeniden bölüşüm taleplerini ihmal etmez, aynı zamanda yeniden bölüşüm paradigmasının merkezdeki yerini alarak onu gölgede bırakır.

Bu yer değiştirmeye birlikte, Sol içinde iki tür kutuplaşmanın ortaya çıktığı görülür. İlki, sosyalizm ve ana akım çokkültürcülük arasındaki kutuplaşmadır. Tanınma politikasının baskın hale gelmesiyle birlikte Sol'da gözlemlenen bu bölünmeye, toplumsal adalete ilişkin indirgemeci yaklaşımlar eşlik eder. Sosyalizm yanlışı dağıtımdan kaynaklı adaletsizlikleri odağına almakta ve adaletin sağlanmasında tek başına yeniden bölüşüme vurgu yapmaktadır. Ana akım çokkültürcülük ise yanlışı tanınmadan kaynaklı adaletsizlikleri odağına almakta ve adaletin sağlanmasında tek başına tanınmaya vurgu yapmaktadır. Bu görüşlerden ilki yanlışı tanınmayı, ikincisi ise yanlışı dağıtımı dışarıda bırakarak toplumsal adaleti ya yeniden bölüşüme ya da tanınmaya indirgemektedir.

İkincisi, ana akım çokkültürcülük ile yapıbozum arasındaki kutuplaşmadır. Grup kimliğinin tanınmasını odağına alan ana akım çokkültürcülük, bireylerin çoklu kimlikleri, farklı yaşam tarzları ve bunların hem kendi aralarındaki hem de grup kimliğiyle aralarındaki ilişkileri ihmal ederek, grup kimliğinin gruba mensup bireyler üzerinde baskı oluşturmaya, grup içi eşitsiz ilişkilerin maskelenmesine ve farklılıklar arasındaki kutuplaşmalara neden olur. Çoklu kimliklere sahip bireyler baskı ve kutuplaşmayla birlikte, kesişen farklılıklarından birini seçmek zorunda kalırlar. Ancak bununla birlikte, çoklu kesişen adaletsizlik biçimlerini eş zamanlı olarak deneyimlemeye devam ederler. Kimliğin siyah/beyaz, kadın/erkek, eşcinsel/heteroseksüel gibi ikili kültürel kodlara referansla mutlak, sabit ve homojen bir biçimde tanımlanmasına dışlayıcı olduğu gerekçesiyle karşı çıkan yapıbozum ise, kimliğin akışkan, değişken ve bu nedenle de istikrarsız bir kategori olduğunu, her daim bozulup yeniden kurulabileceğini savunur. İnşa edilen her kolektif öznenin yapıbozuma uğratılması gerektiğini; çünkü her kolektif öznenin dışlamalarla kurulduğunu ve bu dışlamaların inşa sürecinde izlenebileceğini öne sürer.

Bu çalışmada, toplumsal adaletin tek boyutlu kavranışı ve Sol içindeki kutuplaşmalar karşısında birbiri ile ilişkili olan iki tür ihtiyacı vurgulayacağız: İlki, toplumsal adaletin yeniden kavramsallaştırılmasına olan ihtiyaç. İkincisi, yanlışı dağıtımdan ve yanlışı tanınmadan kaynaklı bireylerin eş zamanlı olarak deneyimledikleri çoklu kesişen adaletsizlikler karşısında çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmaya olan ihtiyaç. Bu iki ihtiyacı, Nancy Fraser'ın önerdiği çok boyutlu adalet kavramına ve Sol siyasette dayanışmayı örnek için önerdiği yeniden bölüşüm politikası ile tanınma politikasını bir araya getiren politik stratejiye başvurarak tartışacağız. Bütün bu tartışmaları, çok boyutlu kolektivite olan toplumsal cinsiyet üzerinden ele alıp tartışacağız.

1. Tanınma Politikasının Yeniden Bölüşüm Politikasının Yerini Alması

Refahın daha adil paylaşımı için odağına eşitliği ve emeği alan yeniden bölüşüm politikası, liberal gelenegın geç yirminci yüzyılında, yani 1970'lerde ve 1980'lerde geliştirilen dağıtıcı adalet teorileriyle zenginleşmiştir. Bu zenginleşmeyi, geleneksel liberalizmin bireysel özgürlük vurgusunun, adalet ve eşitlik vurgusuyla sentezlenmesi sağlamıştır. Böylece sosyo-ekonomik yeniden dağıtımı meşrulaştırabilecek yeni adalet anlayışları ortaya çıkabilmiştir.² Bu yeni adalet anlayışlarından biri de liberal gelenekten gelen John Rawls'un, "liberalizmin bireysel özgürlüğe yaptığı vurguyu, sosyalizmin toplumsal adalet ve eşitlik ülküleriyle bağdaştırmaya" çabalayan dağıtıcı adalet teorisidir.³ Dağıtıcı adalet paradigmasında yeniden bölüşüm talepleri, kaynakların ve malların adil dağılımı ile ilgili talepler olarak kaşımıza çıkar. "Bunlar arasında en önemlileri refah, gelir ve diğer maddi kaynaklar" olmakla birlikte, dağıtıcı adalete ilişkin yeniden bölüşüm talepleri "haklar, fırsat, yetki ve onur gibi çoğunlukla maddi olmayan sosyal iyileri de içerir."⁴

Öte yandan adalete ilişkin yeni talepler olarak karşımıza çıkan tanınma talepleri, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda etnik, din, toplumsal cinsiyet, ırk, cinsel yönelim temelli yeni toplumsal hareketler içinde dile getirilen kolektif farklılıkların tanınması yönündeki taleplerdir. Tanınma kavramı, Fraser'ın belirttiği gibi Hegelci felsefeden gelir. Hegelci tanınma fikri, kimliğin karşılıklı tanınma süreci yoluyla diyalojik olarak kurulumunu ifade eder. Fraser Hegelci tanınmanın, birbirini eşitler olarak gören ve aynı zamanda birbirinden ayrılan öznelerarasındaki karşılıklı ideal bir ilişkiye işaret ettiğini belirtir. "Bu ilişki öznellik için kurucudur. Bir kimse ancak diğer bir özneyi tanımak ve onun tarafından tanınmak yoluyla bireysel bir özne haline gelir. Bu nedenle başkaları tarafından tanınmak benlik duygusunun gelişimi için çok önemlidir."⁵ Hegelci teze göre, "toplumsal ilişkiler bireylerden önce, öznelerarasılık da öznellikten önce gelir"⁶ Fraser, kolektif farklılıkların tanınması taleplerini odağına alan tanınma politikasının ya da ana akım çokkültürcülüğün savunucularından olan Charles Taylor'ın, bu Hegelci tanınma şemasını kültürel ve politik alana aktardığını belirtir.⁷ Taylor, kimliğin kısmen tanınma ve tanınmama yoluyla; çoğu zaman da başkaları tarafından yanlış tanınma yoluyla biçimlendiğini ileri sürer. Taylor'a göre yanlış tanınma, insanların yaşadıkları sosyal çevrede ve toplumda olumsuz ya da çarpıtılmış bir imajla damgalanmasıdır. Bu bakımdan yanlış tanınma, kişileri ya da grupları değeri düşürülmüş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya ve marjinalleştirmeye dönüşebilmektedir.⁸

O halde yanlış tanınma, "kendi kendine değer verme yönünde bir duygu geliştirmenin koşulları ve ötekilerin takdiri eksik olduğu vakit"⁹ ortaya çıkmakta ve saygının temellerini zedelemektedir. Tanınma ilişkilerinde "bireysel veya kişilerarası psikolojiyi" esas alan Taylor'a¹⁰ göre, erkek egemen toplumlarda kadınlar

² Nancy Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation" in *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London: Verso, 2003), 10.

³ Murat Özbek, "Çağdaş Siyaset Kuramının İki Büyük İsmi: John Rawls ve Jürgen Habermas" in *Rawls-Habermas Tartışması: Neden Demokrasi Nasıl İstikrar?*, der. Murat Özbek (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 3.

⁴ Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference* (New Jersey: Princeton University Press, 1990), 16.

⁵ Nancy Fraser, "Rethinking Recognition," *New Left Review* sayı: 3 (2000): 109.

⁶ Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation," 10.

⁷ Fraser, "Rethinking Recognition," 109.

⁸ Charles Taylor, "Tanınma Politikası" *Çokkültürcülük - Tanınma Politikası* içinde, ed. Amy Gutmann (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 42.

⁹ Syla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları*, çev. Mehmet Küçük. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 57.

¹⁰ Nancy Fraser, "Recognition without Ethics?," *Theory, Culture and Society* 18(2-3), (2001): 27.

ikincil konuma itilerek ve kendilerinin değersiz bir imgesini benimsemeye zorlanarak dezavantajlı yaşam pratiklerine mahkûm edilmekte ve özsayıgılarını yitirmektedirler. Benzer bir biçimde siyahlar da beyaz toplumun kendilerine dayattığı olumsuz imgeye direnemeyince, kendilerini değersiz görmeyi sürdürmektedirler. Bu bağlamda yanlış tanınma, Taylor'a göre, yalnızca saygının yokluğunu değil; aynı zamanda baskıya ve dışlanmaya maruz kalanların kendilerini kavrayışlarına yabancılaşmalarını, yani kendilerine dayatılan aşağılayıcı imgeyi içselleştirmeleri ölçüsünde zarar görmelerini de beraberinde getirmektedir.¹¹

Buradaki anlamıyla yanlış tanınma, bir kimsenin kendi benliği ile olan ilişkisinin bozulmasına ya da "iyi bir yaşam elde etme kapasitesinin" engellenmesine neden olur.¹² Bunun sonucu olarak baskın kültür tarafından kültürel olarak damgalanan ve saygısızlığa maruz kalan grupların üyeleri, kendilerine ilişkin olumsuz imajı özümsemeye zorlanarak, sağlıklı bir kültürel kimlik geliştirmekten mahrum kalırlar. Bu bakış açısına göre kolektif farklılığın tanınmasını odağına alan tanınma politikası, bir kimsenin kendi benliği ile ilişkisinin baskın kültür tarafından damgalanma ve olumsuz bir imaja hapsedilme yoluyla kurulmasına itiraz etmeyi amaçlar. Ve yanlış tanınmaya maruz kalan grupların üyelerine, kendi temsillerini oluşturmak adına bu tarz olumsuz imajları reddetmelerini ve benimsememelerini; bunun yerine kendi kültürlerini kolektif olarak olumlamalarını önerir.¹³ Bu bağlamda tanınma talepleri, farklı kolektif kimliklere mensup bireylerin değeri düşürülen grup farklılıklarının değerinin tanınması yönündeki talepler şeklinde öne çıkar.

Toplumsal adalete ilişkin her iki talep türünü savunan politikalardan ilki ekonomiyi öne çıkarır, ikincisi kültürü öne çıkarır. Herkes tarafından paylaşıldığı düşünülen maddi iyilerin ve kaynakların adil dağıtımını taleplerine odaklanan yeniden bölüşüm politikası ve kolektif farklılıkların tanınması taleplerine odaklanan tanınma politikası karşılıklı olarak birbirini görmezden gelme eğilimindedir. Her iki kampın teorisyenleri, yeniden bölüşüm politikası ve tanınma politikası arasında ilişki kurmaktan kaçınır. Her iki politika da farklı türden adaletsizliklere karşı çözüm üretmeyi amaçlar. Ancak bunu yaparken ilki yanlış tanınmayı ikincisi ise yanlış dağıtımını ihmal eder ve her iki politika da bu iki adaletsizliğin pratikte iç içe geçtiğini gözden kaçıtır. Bu nedenle adaletin her iki çözümü bir araya getirmeyi gerektirdiği türden kapsayıcı bir yaklaşımı savunma eğilimi göstermez.

Fraser, her iki politikanın birbirinden ayrılmasını ve tanınma politikasının yeniden bölüşüm politikasının siyasetin merkezindeki yerini almasını yer değiştirme problemi olarak açıklar. Ona göre bu yer değiştirme, kolektif farklılıkların tanınmasına ilişkin taleplerin son zamanlarda öne çıkarak, kaynakların, fırsatların ve malların eşit dağıtımını amaçlayan sosyal eşitlik taleplerini gölgede bırakmasıyla ilgilidir. Söz konusu değişimle birlikte, yeniden bölüşüme ilişkin sosyal demokrasi anlayışı düşüş yaşadığından, çıkarlarını savunmak, sömürüye son vermek ve yeniden bölüşümü kazanmak için mücadele eden sınıfların yerini, kimliklerini savunmak, kültürel baskınlığa son vermek ve tanınmayı kazanmak için mücadele eden gruplar almaya başladı. Diğer bir ifadeyle "kültürel politikalar" ile "sosyal politikalar" birbirinden ayrıldı ve ilki, ikincisini gölgede bıraktı. Yeniden bölüşüm politikasından tanınma politikasına doğru gerçekleşen bu değişim, eşitlikçi ekonomik talepleri kapsayan dağıtıcı adalet paradigmasının terk edilmesine yol açmamakla birlikte, bu paradigmanın merkezdeki yerini kolektif kimliklerin tanınması yönündeki talepleri kapsayan yeni adalet

¹¹ Taylor, "Tanınma Politikası," 43.

¹² Fraser, "Recognition without Ethics?," 26.

¹³ Fraser, "Rethinking Recognition," 109-110.

paradigmasına bırakmasına neden oldu. Yer değiştirmeye birlikte, yeniden bölüşüm politikası ve tanınma politikası, sosyal politikalar ve kültürel politikalar, eşitlik ve farklılık, karşılıklı olarak birbirinden ayrıldı.¹⁴ Sol düşüncede, yeniden bölüşümü siyasetin merkezi problemi olarak gören yeniden bölüşüm politikasından, tanınmayı siyasetin merkezi problemi olarak gören tanınma politikasına doğru gerçekleşen bu yer değiştirmeye Anne Phillips de dikkat çeker. Fraser gibi o da kültürün maddi olanın yerini aldığını, farklılığın politik ve sosyal teorinin merkezi ilgisi haline geldiğini ileri sürer.¹⁵

Tanınma politikasının yeniden bölüşüm politikasının yerini almasıyla birlikte, sosyal eşitlik talepleri merkezden uzaklaştı ve eşitlikçi taahhütler geri planda kaldı. Küresel kapitalizm sosyal ilişkileri giderek daha çok piyasaya bağlayarak sosyal korumaların aşınmasına neden oldu ve milyonlarca insanın yaşamını kötüleştirdi. Kısacası dünya genelinde maddi kaynaklara ulaşmada eşitsizlikler daha da arttı. Bu eşitsizlikler, yalnızca gelir ve refahı değil, aynı zamanda temiz havaya ve suya erişim; eğitim; gebeliği önleyici koruma; sağlık hizmetleri; ücretli iş; besleyici gıda gibi konuları da içeren geniş bir alanı kapsamaktadır.¹⁶ Fraser'a göre, saldırgan bir şekilde genişleyen kapitalizmin sosyoekonomik eşitsizliği kötüleştirmesi karşısında, tanınma meseleleri yeniden bölüşüm meselelerini tamamlamak ve zenginleştirmek yerine, bu meselelerin yerini alarak önemini azalmasına ve gölgede kalmasına hizmet etmiştir.¹⁷

Özetle, tanınma politikasının yeniden bölüşüm politikasından ayrılması ve onun yerini almasıyla birlikte grup kimliği, sınıf çıkarıyla; kültürel baskınlık, sömürüyle; kültürel tanınma, sosyoekonomik yeniden bölüşümle ayrıldı ve yer değiştirdi.¹⁸ Oysa Fraser'a göre yeniden bölüşüm ve tanınma arasında olduğu varsayılan ikilem yanıltıcıdır. Çünkü toplumsal adalet, günümüzde hem yeniden bölüşümü hem de tanınmayı birlikte gerektirir. Her ikisi de tek başına yeterli değildir. Bu nedenle Fraser, tanınma ve yeniden bölüşüm, kültür ve ekonomi, farklılık ve eşitlik arasında olduğu varsayılan ikileme karşı, bu kavram çiftleri arasında karşılıklı ilişkiler kurmayı mümkün kılacak tamamlayıcı, kapsayıcı, normatif bir çerçevenin imkanlarının savunulması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁹ Tanınma taleplerini, genişletilmiş bir adalet anlayışı içinde, yeniden bölüşüm talepleriyle birlikte adalete ilişkin talepler olarak açıklama eğiliminde olan Fraser'a²⁰ göre, bu tarz bir çerçevenin imkanları adaletin kapsamından bağımsız olarak ele alınamaz. O halde toplumsal adalete ilişkin, tanınma taleplerini ve yeniden bölüşüm taleplerini birlikte içeren kapsayıcı bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. Çünkü toplumsal adalet, ne tek başına yeniden bölüşüm taleplerini ne de tek başına tanınma taleplerini merkezine alarak mevcut adaletsizlikler karşısında yeterli olabilir. Bu nedenle Fraser'ın ifade ettiği gibi, "hem sosyal eşitliğe ilişkin savunulabilir talepleri hem de farklılığın tanınmasına ilişkin savunulabilir talepleri birbiriyle bağdaştırabilen iki boyutlu adalet kavramı" geliştirilmelidir.²¹

¹⁴ Nancy Fraser, "Introduction" in *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (London: Routledge, 1997a), 2-3.

¹⁵ Anne Phillips, "From Inequality to Difference: A Severe Case of Displacement" in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, ed. Kevin Olson (London and New York: Verso, 2008), 112.

¹⁶ Fraser, "Introduction," 3.

¹⁷ Fraser, "Rethinking Recognition," 108.

¹⁸ Nancy Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age" in *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (London: Routledge, 1997b), 11.

¹⁹ Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation," 9.

²⁰ Fraser, "Recognition without Ethics?," 23, 26.

²¹ Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation," 9.

Günümüzde toplumsal adaletin tanınma talepleri ile yeniden bölüşüm taleplerini nasıl birlikte içereceğini, Fraser'ın yönelttiği şu iki soruya verilecek yanıtta arayabiliriz. İlki, tanınma taleplerinin ve yeniden bölüşüm taleplerinin birbirini dışlamaktan ve birbirine indirgenmekten ziyade birbirini destekleyecek ve tamamlayacak tarzda nasıl bir araya getirileceği sorusudur. İkincisi, ekonomik adaletsizliklerin ve kültürel adaletsizliklerin pratikte nasıl birbirinin içine geçtiği ve birbirini beslediği sorusudur.²² Her iki soru da tanınma ve yeniden bölüşüm arasında olduğu varsayılan ikilemin yanıltıcı olduğu görüşünden hareket eder. Bu görüşü dikkate alarak, bundan sonra çoklu kesişen adaletsizlik biçimleri karşısında ihtiyaç duyulan çok boyutlu toplumsal adalete olan ihtiyacı tartışacağız. Bu tartışmayı, daha önce belirttiğimiz gibi çok boyutlu kolektivite olan toplumsal cinsiyet üzerinden ele alacağız.

2. Tanınma ve Yeniden Bölüşüm İkilemine Karşı Çok Boyutlu Kolektivite: Toplumsal Cinsiyet

Fraser, bazı kolektivitelerin adaletin hem yeniden bölüşüm boyutunu hem de tanınma boyutunu birlikte içerdiğine dikkat çeker ve bu kolektiviteleri “iki boyutlu” olarak adlandırır. Bu tarz kolektiviteler hem toplumun ekonomik yapısına hem de kültürel yapısına dayanırlar. Bu nedenle çok boyutlu kolektivitelerin üyeleri, hem toplumun ekonomik yapısında kök salmış olan yanlış dağıtımdan hem de toplumunun kültürel yapısında kök salmış olan yanlış tanınmadan zarar görürler. Bu durumda, çözüm olarak ne tek başına yeniden bölüşüm politikası ne de tek başına tanınma politikası söz konusu adaletsizliklerin giderilmesinde yeterli olabilir. Çünkü çok boyutlu kolektiviteler, her iki çözüme birden ihtiyaç duyarlar.²³

Anlaşılacağı üzere çok boyutlu kolektivite nosyonu, toplumsal adaletin, birbirinden keskin bir biçimde ayrılamayacak ya da birbirinin alternatifi olamayacak ekonomik ve kültürel boyutlara sahip olduğunu gösterir. Bu nedenle, çok boyutlu kolektivitelerin ekonomik alanda ve kültürel alanda eş zamanlı olarak ortaya çıkan ve birbirine indirgenemez olan yanlış tanınma ve yanlış dağıtımdan kaynaklı karşılaştığı adaletsizliklerin çözümü, çok boyutlu adalete olan ihtiyacı ortaya çıkarır.²⁴

Bu ihtiyaç karşısında toplumsal cinsiyet meselesine başvurarak tanınma ve yeniden bölüşüm ikileminin yanıltıcı olduğunu ileri süreceğiz. Toplumsal cinsiyet, adaletin ekonomik ve kültürel boyutunu birlikte kapsar. Bu nedenle bu kolektivitenin üyelerinin maruz kaldığı adaletsizlikler, çözüm olarak hem yeniden bölüşümü hem de tanınmayı birlikte gerektirir.²⁵ Toplumsal cinsiyet, kapitalist toplumun ekonomik yapısının temel örgütlenme ilkesidir. Bu nedenle de yeniden bölüşüm boyutuna sahiptir. Şöyle ki toplumsal cinsiyet bir taraftan, “ücretli üretken emek ile ücretsiz üreme ve ev işçiliği arasında, kadınları öncelikli olarak ikincisinden sorumlu tutan temel bölünmeyi yapılandırır.”²⁶ Ev içi ücretsiz emek “en kaba biçimiyle piyasa değeri olarak karşılığı olmayan, meta ekonomisinin sınırları dışında gerçekleşen büyük bir kısmını günlük yaşamsal ihtiyaçları sağlayan ev içi işlerin oluşturduğu ekonomik veya ekonomiyi doğrudan etkileyen faaliyetler”²⁷ olarak anlaşılır. Bu faaliyetler ev işleri ve çocuk, hasta, yaşlı, engelli bakımını içerir. Diğer taraftan ise, “ücretli iş gücü

²² Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 12.

²³ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 19.

²⁴ Ingrid Robeyns, “Is Fraser’s Critique of Theories of Distributive Justice Justified” in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, ed. Kevin Olson (London and New York: Verso, 2008), 177.

²⁵ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 19.

²⁶ Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 20.

²⁷ Aktaran; Betül Urhan, “Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet” *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, haz. Feryal Saygılıgil (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 122.

inde, yüksek ücretli, erkek egemen üretim ve profesyonel meslekler ile düşük ücretli, kadın ağırlıklı 'pembe yakalı' ve ev içi hizmet meslekleri arasındaki bölünmeyi yapılandırır.”²⁸ Ekonomik yapıda ortaya çıkan söz konusu iki tür bölünme, “toplumsal cinsiyete özgü sömürü, marjinalleşme ve yoksunluk biçimlerini üretir.”²⁹

Toplumsal cinsiyete dayalı hem ev içi hizmet ve ücretli hizmet arasındaki bölünme hem de ücretli hizmet içindeki bölünme, Fraser'ın ifadesiyle, kadınların ve erkeklerin alanlarına tekabül eder.³⁰ Bu bölünmenin yol açtığı toplumsal cinsiyet temelli adaletsizlikler, kadınların yaşamını kırılğan hale getirir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı iş bölümü ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler, kadın yoksulluğunu ortaya çıkarır. Kadın yoksulluğu, özellikle yalnız anneleri daha fazla etkiler. Diğer taraftan evde kocaları, iş yerinde işverenleri tarafından sömürülen kadınlar, eşitsiz ilişkilerde dezavantajlı tarafı oluşturarak ikincil konuma bağımlı hale getirilirler ve bu konumlarını değiştirme gücünden yoksun bırakılırlar. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı iş bölümü, boş zamanın eşit dağılımını da desteklemez. Çoğu çalışan kadın, geleneksel rolleri olan ev işini ve bakım emeğini de üstlendiklerinden daha fazla çalışmak zorunda kalır. Bu nedenle çoğu kadın, geleneksel rollerinden ötürü kamusal alana katılmaktan çoğu zaman mahrum kalarak marjinalleşir.

Yukarıda belirtilen yoksunluk, sömürü ve marjinalleşme biçimlerinde toplumsal cinsiyet, Fraser'ın belirttiği gibi, toplumun ekonomik yapısında kök salan sınıf özelliklerine sahip sınıf benzeri bir farklılaşma olarak ortaya çıktığından, toplumsal cinsiyet temelli adaletsizlik, yanlış dağıtıma ilişkin bir meseledir ve çözüm olarak da yeniden bölüşümü gerektirir. Buna göre, toplumsal cinsiyete özgü yoksunluğun, sömürünün ve marjinalleşmenin telafisi, toplumsal cinsiyete özgü yanlış dağıtımın ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için de “hem ücretli ve ücretsiz iş bölümü arasındaki cinsiyete dayalı bölünmeyi hem de ücretli emek içindeki cinsiyet ayrımlarını” feshetmek gereklidir.³¹

Çok boyutlu kolektivite olan toplumsal cinsiyet, yeniden bölüşüm boyutu yanında tanınma boyutuna da sahiptir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliğin giderilmesinde, çözüm olarak yeniden bölüşümün yanında tanınma da gerekir. Fraser'ın vurguladığı gibi tanınma boyutuyla gündeme gelen “toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliğin en önemli karakteristiği, erkeklikle ilgili özellikleri ayrıcalıklı kılan normların otoriter inşasıdır.” Ayrıca erkeklerin ayrıcalıklı konumunu pekiştirecek şekilde bu karakteristiğin içinde, “kadınsı olarak kodlanan şeylerin değersizleştirilmesi ve aşağılanması” anlamındaki “kültürel cinsiyetçilik” de vardır.³²

Yanlış tanınmadan kaynaklı toplumsal cinsiyet temelli adaletsizlik, erkeği merkezine alan değer kalıplarının yaygın bir şekilde kurumsallaşması ve geniş sosyal etkileşim alanlarını biçimlendirmesi nedeniyle kadınlar tarafından çok farklı biçimlerde deneyimlenir. Erkek merkezli değer kalıpları, bilhassa aile hukuku ve ceza hukuku dahil olmak üzere hukukun pek çok alanını düzenler; mahremiyetin, otonominin, nefsi müdafaanın ve eşitliğin yasal yapılarını biçimlendirir. Ayrıca üreme, göç ve iltica politikasının da dahil olduğu hükümet politikasının birçok alanında da yerleşiktir. Bunların yanında tıp ve psikoterapiyi içeren profesyonel uygulamaları, popüler kültürü ve gündelik etkileşimi de biçimlendirir. Saydığımız bu sosyal etkileşim

²⁸ Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 20.

²⁹ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 19-20.

³⁰ Nancy Fraser, “Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation” in *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998), 149.

³¹ Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 20.

³² Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 20.

alanlarının erkek merkezli değer kalıplarına göre düzenlenmesi nedeniyle ikincil konuma itilen kadınlar, yanlış tanınmadan kaynaklı farklı adaletsizlik biçimlerini deneyimlerler. Bunlar arasında, kadınlara yönelik cinsel saldırı, cinsel istismar ve ev içi şiddet; medyada kadınları önemsizleştiren, aşağılayan ve nesneleştiren basmakalıp betimlemeler; gündelik yaşamın tüm alanlarında rastlanan taciz ve dışlama; kadınların, kendilerini daha az görünür kılan ve dezavantajlı hale gelmelerine sebebiyet veren normlara tabi olması; ayrımcılık, kamusal alanlardan ve müzakerelerden dışlanma ya da marjinalleşme; yasal hakların ve eşit korumaların reddedilmesi sayılabilir. Bunlara karşı çözüm tek başına yeniden bölüşümde aranamaz. Söz konusu adaletsizliklerin üstesinden gelebilmek için erkekleri kadınlar karşısında ayrıcalıklı kılan ve kadınlara eşit saygıyı reddeden kurumsallaşmış cinsiyetçi değer kalıplarının, kadınlara eşit saygıyı ifade eden değer kalıplarıyla değiştirilmesi gereklidir. Diğer bir ifadeyle, tanınma ilişkilerinin yeniden kurulması gereklidir.³³

Görüldüğü üzere çok boyutlu kolektivite olan toplumsal cinsiyet, adaletin hem ekonomik yapıda kök salmış olan yeniden bölüşüm boyutunu hem de kültürel yapıda kök salmış olan tanınma boyutunu bir arada içerir. Adaletin bu iki boyutu birbirine indirgenemez olmakla birlikte, yanlış dağıtım ve yanlış tanımadan kaynaklı adaletsizlikler, Fraser'ın belirttiği gibi, pratikte karmaşık bir şekilde iç içe geçerler. Bu nedenle her iki çözüm de birbirinden yalıtık olarak düşünülemez.³⁴ Öyle ki, "cinsiyetçi ve erkeği ayrıcalıklı kılan kültürel normlar, devlette ve ekonomide" kurumsallaşırlar.³⁵ Bu bakımdan, erkeği ayrıcalıklı kılan normlarla kadın işçilerin düşük ücretleri arasında ilişki vardır.³⁶ Yine bu normlarla ücretli emek ve ücretsiz emek arasındaki bölünme arasında da bir ilişki vardır. Ücretli emeğin alanı olarak tanımlanan ekonomik alan erkeklerin alanına tekabül ederken; ücretsiz emeğin alanı olarak tanımlanan özel alan/ev içi alan kadınların alanına tekabül eder. Öte yandan yanlış dağıtımla kadınların kamusal alanlara ve gündelik yaşama eşit katılımı arasında da bir ilişki vardır. Nitekim yanlış dağıtımdan kaynaklı "ekonomik dezavantajları, kadınların seslerini kısıtlayarak kamusal alanlara ve gündelik yaşama eşit katılımlarını engeller."³⁷

Toplumsal cinsiyet kategorisi, adaletin bir yandan yeniden bölüşüm ve tanınma taleplerini birlikte kapsamasını, diğer yandan ise yanlış tanınmadan kaynaklı adaletsizliklere ve yanlış dağıtımdan kaynaklı adaletsizliklere birlikte ağırlık vermesini gerektirir. Her iki adaletsizlik biçiminden birini, diğeri karşısında öncelikli ve önemli kılmamaya, her ikisinin de önemli olduğunu vurgulamaya teşvik eder. O halde diyebiliriz ki, toplumsal cinsiyetin çok boyutlu karakteri, yeniden bölüşüm politikası ve tanınma politikası arasında olduğu varsayılan keskin ayrımı çürütür ve bu ikisi arasında seçim yapamayacağımızı gösterir. Böylece yeniden bölüşüm ve tanınma arasındaki ikilemin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarır.

Yanıltıcı ikileme karşı tanınma ve yeniden bölüşüm arasında politik-teorik düzeyde kurulacak bir temas hem çok boyutlu adaleti hem de çoklu kesişen adaletsizliklere karşı çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki potansiyel dayanışmayı destekleyebilir. Bir sonraki tartışmada bu potansiyel dayanışma için gerekli temasın imkanlarını barındırabilen politik-teorik çözüm çiftlerini, yine toplumsal cinsiyet meselesine başvurarak ele

³³ Fraser, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation," 21.

³⁴ Nancy Fraser, "Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice" in *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (London and New York: Verso, 2013), 172.

³⁵ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 21.

³⁶ Fraser, "Rethinking Recognition," 111.

³⁷ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 21.

alacağız. Bu tartışmada, tanınma politikası ve yeniden bölüşüm politikası arasında tamamlayıcı bir ilişkinin nasıl kurulabileceğini göstermeye çalışacağız.

3. Tanınma Politikası ve Yeniden Bölüşüm Politikası Arasında Tamamlayıcı Bir İlişkinin Kurulması: Olumlayıcı Çözümlere Karşı Dönüştürücü Çözümler

Tanınma politikası ve yeniden bölüşüm politikası arasında tamamlayıcı bir ilişkinin kurulmasını, bir yandan çok boyutlu adalete olan ihtiyaç; diğer yandan da çoklu kesişen adaletsizlikler karşısında çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmaya olan ihtiyaç açısından gerekli görüyoruz. Bu iki ihtiyaç karşısında, Fraser'ın olumlayıcı olarak adlandırdığı çözüm çiftine karşılık alternatif olarak önerdiği dönüştürücü çözüm çiftine başvuracağız. Olumlayıcı çözümler, Fraser'ın ana akım çokkütürlülikle ilişkilendirdiği tanınma politikasıyla ve liberal refah devletiyle ilişkilendirdiği yeniden bölüşüm politikasıyla uyumludur. Bu çözümler hem birbirinden bağımsız olarak hem de bir araya gelmelerini sıkıntılı kılan bazı problemler içermektedir. Fraser'ın, içerdikleri problemler nedeniyle olumlayıcı çözümlere alternatif olarak önerdiği dönüştürücü çözümler ise yapıbozumu ilişkilendirdiği tanınma politikasıyla ve sosyalizmle ilişkilendirdiği yeniden bölüşüm politikasıyla uyumludur. Burada geliştireceğimiz tartışmalarda, dönüştürücü çözümlerin hem olumlayıcı çözümlerin barındırdığı problemlerden kaçınabildiklerini hem de bu çözümlerle ilişkili politikaların bir araya gelmek konusunda sıkıntı içermediklerini ele alacağız. Bu nedenlerle dönüştürücü çözümlerin çok boyutlu adalete ve çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmaya olan ihtiyaç açısından daha umut verici olduğunu ileri süreceğiz.

Olumlayıcı çözümler, Fraser'ın ifadesiyle, sosyal düzenlemelerin adaletsiz sonuçlarını, onları üreten sosyal yapıları dokunmadan düzeltmeyi amaçlayan çözümlerdir. Dönüştürücü çözümler ise buna karşı olarak, adaletsiz sonuçları üreten sosyal yapıları yeniden inşa ederek, adaletsizliği gidermeyi amaçlayan çözümlerdir.³⁸ Buna göre olumlayıcı çözümler, adaletsiz sonuçları değiştirmeye işaret ederken; dönüştürücü çözümler, adaletsiz sonuçların altında yatan ve onları üreten sosyal yapıları demokratik olarak değiştirmeye işaret eder.

Yanlış tanınmayı psikolojik faktörlerle açıklama eğiliminde olan olumlayıcı çözüm, Fraser'ın belirttiği gibi, grup kimliklerinin değerden düşürülerek saygısızlığa maruz kalmasını telafi etmeyi önerir. Bunu yaparken de grup farklılıklarının temelini oluşturan içerikleri bozmadan bırakır. Diğer bir ifadeyle, sabit ve değişmez özsel nitelikler olarak kabul ettiği grup farklılıklarının tanınmasını amaçlar.³⁹ Bu çözüm, yanlış tanınmaya neden olan kurumsallaşmış kültürel değer kalıplarının kurumsal ilişkileri düzenleyerek sosyal etkileşim alanlarını biçimlendirmesini dikkate almaz. Bu nedenle, tanınma ilişkilerinin kurumsal boyutunu dışarıda bırakır.

Fraser'ın buna alternatif olarak önerdiği tanınmaya ilişkin dönüştürücü çözüm, tanınma ilişkilerinin kurumsal boyutuna dikkat çeker. Yanlış tanınmayı üreten adaletsizliği, bunun altında yatan kurumsallaşmış kültürel değer kalıplarının yapıbozumu yoluyla ya da baskın gruba bağımlı kılınmanın altında yatan kültürel yapıyı dönüştürerek mevcut eşitsizliği çözmeyi önerir. Bunu yaparken de grup kimliklerinin istikrarını

³⁸ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 23.

³⁹ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 24.

bozar ve böylelikle herkesin öz kimliğinde ya da kendine ilişkin farkındalığında değişim meydana getirmeyi amaçlar.⁴⁰

Olumlayıcı çözüm, sabit ve kendi kendisiyle tutarlı veya özdeş kabul ettiği grup kimliğinin özsel içeriğini onaylar ve bu değer tanınmasını talep eder. Dönüştürücü çözüm ise buna karşı olarak, grup kimliğinin sabit ve kendi kendisiyle tutarlı olmadığını; aksine istikrarsız ve değişebilir olduğunu kabul eder. Bu nedenle grup kimliklerinin, sabit kategoriler olarak kabul edilen ve sırasıyla ilkinin diğerinden ayrıcalıklı kılındığı ve diğerine üstün tutulduğu erkek/kadın, heteroseksüel/eşcinsel, beyaz/siyah gibi dikotomilere karşı çıkar.

Yanlış tanınmaya uygulanan olumlayıcı çözüm, kolektif kimlikleri şeyleştirme eğilimindedir. Çünkü grup kimliğinin değerini tanınmasını amaçlarken, üyelerinin farklı yaşam tarzlarını, çoklu kimliklerini ve bunlar arasındaki bağlantıları dikkate almaz. Bu tarz grup içi farklılıkları grup kimliğine sadakatsizlikle eşitleyerek elimine etmeye çalışır.⁴¹ Bu nedenle de grup kimliğinin gruba üye bireyler üzerinde baskı kurmanın bir aracına dönüşmesine yol açar. Farklılıklar arasındaki etkileşimi desteklemek yerine, baskıyı, eşitsizliği ve hasımlığı üretir. Buna karşı olarak yanlış tanınmaya uygulanan dönüştürücü çözüm, içeriği özsel, sabit ve mutlak kabul edilen kolektif kimlikleri istikrarsızlaştırmayı amaçladığından, kimliğin şeyleşmesine yol açmaz. Bireylerin farklı yaşam tarzlarını, çoklu kimliklerini ve bunlar arasındaki bağlantıları dikkate alır ve siyah/beyaz, eşcinsel/heteroseksüel, kadın/erkek gibi hiyerarşik dikotomileri kabul etmez.⁴² O halde dönüştürücü çözüm, sadece gruplar arası değil; aynı zamanda grup içi farklılıkları dikkate alarak bunlar arasındaki etkileşimi destekler. Ancak bununla birlikte, dönüştürücü çözüm de tıpkı olumlayıcı çözüm gibi adaletin ekonomik yeniden bölüşüm boyutunu ihmal eder.

Yanlış dağıtımına uygulanan olumlayıcı çözüm, yanlış dağıtımın altında yatan politik ekonomik yapıya dokunmadan adaletsizliği çözmeyi amaçladığından “üretim sistemini yeniden yapılandırmadan ekonomik olarak dezavantajlı grupların tüketim payını artırır” Buna alternatif olarak dönüştürücü çözüm, yanlış dağıtımın altında yatan politik ekonomik yapıyı değiştirerek adaletsizliği çözmeyi amaçlar. Bu nedenle “bu çözüm, üretim ilişkilerini yeniden yapılandırarak hem tüketim paylarının dağılımını hem de toplumsal iş bölümünü ve dolayısıyla herkes için var olma koşullarını” değiştirmeyi önerir.⁴³ Sömürülen sınıf örneğinde ele aldığımızda, sınıf temelli adaletsizliklere karşı olumlayıcı çözüm, iki farklı türde gelir transferini içerir. İlki, sosyal sigorta programlarıdır. Sosyal sigorta programları, toplumsal üretimin bazı maliyetlerini paylaşır. İkincisi kamu yardımı programlarıdır. Kamu yardımı programları fakirliği hedef alır. İşsizlere ve istediği işi bulamayanlara yardım sağlar. Bu programlar, sınıf farklılığını ortadan kaldırma eğiliminde değildir. Çünkü bu programlar dikkatini, işçiler ve kapitalistler arasındaki sınıf bölünmesine değil; işçi sınıfının çalışan ve işsiz kesimleri arasındaki bölünmeye kaydırır.⁴⁴

Bu açıdan ekonomik temelli adaletsizliği gidermeyi amaçlayan olumlayıcı çözümün problemleri olduğu söylenebilir. Fraser’ın vurguladığı gibi olumlayıcı çözüm, dikkatini dezavantajlı sınıfı oluşturan yapılara yöneltmez. Bu nedenle de yalnızca eşitsiz sonuçları dikkate alarak bölüşümü yeniden düzenlemeyi sürdürür.

⁴⁰ Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 75.

⁴¹ Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 76.

⁴² Fraser, “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation,” 77.

⁴³ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 24-25.

⁴⁴ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 25.

Ayrıca olumlayıcı çözüm, dezavantajlı sınıfı bir taraftan her zaman daha fazlasına ihtiyaç duyan ve doyumsuz olarak göstererek birbirine karşıt veya hasım olan grup farklılaşmalarını ortaya çıkarabilir. Diğer taraftan ise dezavantajlı sınıfın, zamanla özel muamele gören ve hak edilmemiş bağışın alıcısı olan ayrıcalıklı bir sınıf olarak görülmesine yol açarak yanlış tanınmasına neden olabilir. Oysa yanlış dağıtımdan kaynaklı adaletsizliği gidermeyi amaçlayan bir çözüm, sınıf farklılığının yanlış tanınmasından kaynaklı bir adaletsizliğin ortaya çıkmasına da engel olabilmelidir. Aksi halde, olumlayıcı çözüm kendi kendisi ile çelişecektir. Çünkü mevcut haliyle bu çözüm, aynı anda birbiri ile uyuşmayan iki tutumu destekler: Bir yandan, adaletin her insanın eşit değerinde olduğunu savunan evrensel anlamını destekler; diğer yandan da sınıf farklılaşmasını kabul eder.⁴⁵

Fraser'ın yanlış dağıtıma karşı alternatif olarak ileri sürdüğü dönüştürücü çözüm, Rainer Forst'un ifadesiyle, sosyal ve politik kurumların demokratik olarak kendi kendini dönüştürmesini hedefler. Toplumsal adalete ilişkin bu dönüştürücü yaklaşım, asıl olarak üretime ve dağıtıma ilişkin kurumların adil olmasına odaklanır.⁴⁶ Diğer taraftan olumlayıcı çözümden farklı olarak dönüştürücü çözüm, Fraser'ın belirttiği gibi, "evrensel sosyal refah programlarını, kademeli vergilendirmeyi, tam istihdam yaratmayı amaçlayan makroekonomik politikaları, pazar dışı büyük kamu sektörünü, önemli kamu mülkiyetini ve/veya ortak mülkiyeti ve temel sosyoekonomik öncelikler hakkında demokratik karar almayı birleştirir."⁴⁷ Buna göre dönüştürücü çözüm, herkesin istihdama erişimini garanti altına almaya çalışır ve sınıf farklılıklarını ortadan kaldırma eğilimi taşır. Böylelikle toplumsal eşitsizlikleri azaltırken sınıf farklılığının yanlış tanınmasından kaynaklı adaletsizliğin de önüne geçer. Bunun sonucu olarak, tanınma ilişkilerinde karşılıklılığı ve dayanışmayı destekler. Bu açıdan olumlayıcı çözümden farklı olarak dönüştürücü çözüm, sınıf farklılaşmasıyla ilişkili yanlış tanınmanın çözümü için de katkı sağlamayı amaçlayan bir tutumu içerir.⁴⁸

Görülebileceği üzere yeniden bölüşümle ilişkili olumlayıcı çözüm, her insanın eşit değere sahip olduğu evrensel yaklaşımını kabul etse de kendi kendisi ile çelişmekten kaçamamaktadır. Çünkü olumlayıcı çözüm sınıf farklılığını tanıma eğilimindedir. Bu nedenle dezavantajlı ve avantajlı sınıflar arasındaki farklılığı ortaya çıkaran hiyerarşiye ve bu hiyerarşiyi oluşturan sosyal yapılara dokunmadan, bölüşümü yeniden düzenlemeyi amaçlar. Oysa yeniden bölüşümle ilişkili dönüştürücü çözüm, buna karşıt olarak hiyerarşiye dayalı sınıf farklılığını ortadan kaldırma eğilimindedir. Bunun için sınıflar arası hiyerarşiyi oluşturan sosyal yapıları değiştirmeyi amaçlar. Sınıf farklılaşmasını ortadan kaldırmayı amaçlayan yeniden bölüşüm pratikleri yoluyla dayanışmayı teşvik eder ve böylelikle olumlayıcı çözümün ortaya çıkardığı, özel muamele ve hak edilmemiş bağışla ayrıcalıklı hale gelme gibi bazı yanlış tanınma biçimlerinin ve hasımlığın giderilmesine yardımcı olur. Ancak dönüştürücü çözüm her ne kadar sınıf farklılaşmasından kaynaklı yanlış tanınma biçimlerinin ortaya çıkmasına engel olabilse de tıpkı olumlayıcı çözüm gibi adaletin kültürel tanınma boyutunu ihmal eder.

Buraya kadar olumlayıcı çözümlerle dönüştürücü çözümleri kolektiviteler arasındaki dayanışmaya katkı sunup sunmadıkları açısından karşılaştırdık ve dönüştürücü çözümlerin bu açıdan daha elverişli olduğunu ileri sürdük. Bundan sonra olumlayıcı çözümleri bir araya getiren politik strateji ile dönüştürücü çözümleri bir araya getiren politik stratejiyi karşılaştıracamız ve dönüştürücü çözüm çiftinin çok boyutlu adalete ve çoklu

⁴⁵ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 25.

⁴⁶ Rainer Forst, "First Things First: Redistribution, Recognition and Justification" in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, ed. Kevin Olson (London and New York: Verso, 2008), 317.

⁴⁷ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 25-26.

⁴⁸ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 26.

kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmaya olan ihtiyaç açısından daha umut verici olduğunu toplumsal cinsiyet meselesi üzerinden tartışacağız.

Yeniden bölüşüme ilişkin olumlayıcı çözüm ile tanınmaya ilişkin olumlayıcı çözümü bir araya getiren yaklaşım, Fraser'ın belirttiği gibi, grup farklılığını destekleme eğilimindedir. Nitekim yanlış dağıtımdan kaynaklı toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliğe karşı ileri sürülen olumlayıcı çözüm, pozitif ayrımcılığı içerir. Bu çözümle ilişkili yeniden bölüşüm politikası, özellikle istihdamda ve eğitimde kadınları desteklemeyi amaçlar. Ancak bunu, mevcut işlerin ve eğitim verilen yerlerin niteliğini ve sayısını değiştirmeden yapar. Yanlış tanınmadan kaynaklı toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliğe karşı ileri sürülen olumlayıcı çözüm, kadınların kolektif farklılığının tanınmasını amaçlar. Ancak bu çözümle ilişkili tanınma politikası ya da kültürel feminizm, kolektif farklılığı tanıırken kadınları erkekler karşısında değersiz ve önemsiz kılarak dezavantajlı hale getiren ikili cinsiyet kodunu değiştirmez.⁴⁹ Kültürel feminizm, kadınları ayırt edici kolektif bir özneye dönüştürecek olan kültür ve değerlerin, kadınların deneyimlerinin tarihsel maddi temelleri ile bağlantılarını ortaya koymaya çalışır. Bu deneyimler arasında, kadınların politik yaşamdan dışlanmaları, ev içi alanla ve bakım emeğiyle ilişkilendirilmeleri, öncelikli sorumluluklarının değişim değeri değil, ev içi kullanım değeri üretmek olması, mensturasyon, doğum ve süt verme süreci, fiziksel ve cinsel şiddeti içeren erkek şiddetine maruz kalmaları bulunmaktadır. Kültürel feminizm bütün bu deneyimleri açıklarken de bunların kültür ve değerlerle bağlantılarını kurarken de ikili cinsiyet kodunu verili kabul eder.⁵⁰

Gerek yanlış dağıtıma karşı ileri sürülen yeniden bölüşüm politikası gerekse de yanlış tanınmaya karşı ileri sürülen tanınma politikası sorunludur. Yeniden bölüşüm politikası, politik ekonominin cinsiyetlendirilmiş olduğu gerçeğiyle yüzleşmez. Nitekim ücretli ve ücretsiz emeğe ilişkin toplumsal cinsiyet temeli bölünmeye karşı çıkmadığı gibi; ücretli emek içindeki mesleklerin, eril ve dişil olarak toplumsal cinsiyete göre bölünmesine de karşı çıkmaz. Toplumsal cinsiyet temelli dezavantaj üreten yapılarla hesaplaşmadan yeniden bölüşümün tekrarına odaklanır. Bunun sonucunda yalnızca toplumsal cinsiyet temelli farklılaşmanın altını çizmez, aynı zamanda kadınları yetersiz ve doyumsuz olarak gösteren, özel muamele ve hak edilmemiş bağışla ayrıcalıklı hale gelmekle damgalayan toplumsal cinsiyet temelli bazı yanlış tanınma biçimlerine de yol açar.⁵¹ Çünkü gerek ücretli ve ücretsiz emek arasındaki gerekse de ücretli emek içindeki toplumsal cinsiyete dayalı bölünme, kadınları yoksulluk riskiyle daha fazla karşı karşıya getirerek bir yandan erkeklere olan bağımlılıklarını pekiştirir diğer yandan da sosyal yardımların ağırlıklı alıcısı haline getirir.⁵²

Yanlış tanınmaya karşı önerilen kültürel feminizm, kadın/erkek ikiliğini sürdürmesi, sabit ve istikrarlı kabul ettiği kolektif kimliğin tanınmasını tek ve ayrıcalıklı çözüm olarak sunması nedeniyle iki bakımdan sorunludur. İlk olarak bu çözüm, kadınlar arasındaki farklılığı ihmal eden baskın bir homojen kadın kimliğini öne çıkarır. İkinci olarak bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliklerin kültürel boyutu olan yanlış tanınmayı odağına alırken, söz konusu adaletsizlikleri ne cinsiyetlendirilmiş yeniden bölüşümle ilişkilendirir ne de bu adaletsizliklerin kurumsal boyutunu dikkate alarak farklı çözümlere yer açar.

⁴⁹ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 28-29.

⁵⁰ Josephine Donovan, *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 320-343.

⁵¹ Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age," 29.

⁵² Narin Bağdatlı Vural, "Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet" *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, haz. Feryal Saygılıgil (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 109.

Grup farklılığını destekleme eğiliminde olan olumlayıcı çözümlerin bir araya gelmesi de sıkıntılıdır. Bu çözüm çifti, kadınların varsayılan ayırt edici kültürel farklılığına odaklanır. Bazı bağlamlarda bu tarz bir yaklaşım, erkeği ayrıcalıklı kılan normların yerinden edilmesi yönünde ilerleme sağlasa da pozitif ayrımcılık karşıtlığını daha da körükler. Diğer taraftan kadınların farklılığını onaylayan tanınma politikasının, liberal refah devletinin her insanın kolektif farklılığına bakılmaksızın eşit ahlaksal değerde olduğuna yönelik kurumsal bağlılığına ters düştüğü de görülür.⁵³ Çünkü kolektif farklılıkların tanınmasını ihmal eden liberal yaklaşımın baskın olduğu liberal refah devleti, herkesçe paylaşılan müşterekleri gözetilen adalet ilkesine ve herhangi bir kolektif amaçla özdeşleşmeyen politik yapıya bağlıdır. Dolayısıyla liberal refah devleti, her türden kolektif farklılık karşısında tarafsız bir hukuk devletidir.

Diğer taraftan bu çözüm çiftinde bir yandan yanlış dağıtımın cinsiyetçi karakteri ihmal edilerek, diğer yandan ise kadın/erkek ikiliği sürdürülerek hem grup içi farklılıklar dikkate alınmaz hem de gruplar arası bölünme teşvik edilir.⁵⁴ Olumlayıcı çözüm çiftine karşılık, Fraser'ın alternatif olarak önerdiği dönüştürücü çözümler bir araya geldiklerinde, çok boyutlu adaleti ve çoklu kesişen kolektiviteler arasındaki dayanışmayı desteklerler. Zira Fraser'ın belirttiği gibi, sosyalizmle ilişkili dönüştürücü çözüm ile yapıbozumla ilişkili dönüştürücü çözümü bir araya getiren yaklaşım, mevcut grup farklılığını ortadan kaldırma eğilimindedir.⁵⁵

Grup farklılığını ortadan kaldırma eğilimi taşıyan yeniden bölüşüm politikası ya da sosyalist feminizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomiyle bağlantısını kurmayı ve bu eşitsizliği gidermeyi amaçlar. Bu yaklaşım, kadınların emeklerinin hem ev içinde hem de ev dışında erkekler tarafından sistematik olarak sömürülmesini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz eder.⁵⁶ Sosyalist feminizmin açığa vurduğu kapitalizm ve erkek egemenliği arasındaki bu ilişki, hem ücretli ve ücretsiz emek arasındaki hem de ücretli emek içindeki toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşik bölünmede izlenebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, kadınlar öncelikli olarak ücretsiz emekten sorumlu tutulurlar. Ücretli emeğe katılabildiklerinde ise çoğu zaman düşük ücretli ve kadın ağırlıklı ev içi hizmetlerin sunucusu olurlar ve çoğunlukla erkeklere ayrılan profesyonel ve yüksek gelir getiren mesleklere eşit erişim sağlayamazlar. İş bölümündeki toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşik bölünme nedeniyle toplumsal kaynaklara ve düzenli, adil bir gelire eşit erişim sağlayamayan çoğu kadın, sömürüyü, yoksunluğu ve erkeklere tabiliği eş zamanlı olarak deneyimler.

Grup farklılığını ortadan kaldırma eğilimi taşıyan tanınma politikası ya da yapıbozumcu feminizm, kadınları erkekler karşısında dezavantajlı olarak damgalayarak ikincil statüye zorlayan erkek egemen kültürel değer kalıplarının kurumsallaştığı hiyerarşik yapıları sona erdirmeyi amaçlar. Bu bakımdan, toplumsal cinsiyete dayalı ikili sınıflandırmaları sürdüren; kadınların ve erkeklerin ayırt edici farklılıklarının önceden verili, sabit ve mutlak olduğunu varsayan özcü yaklaşımlara karşı çıkar. Yapıbozumun “uzun vadeli hedefi, değişime tabi olan çoklu kesişen farklılıklar arasındaki ağların, hiyerarşik toplumsal cinsiyet dikotomilerinin yerini aldığı bir kültürdür.”⁵⁷ Fraser'a göre bu hedef, sosyalist feminizmle tutarlıdır. Nitekim yapıbozum, haksız bir şekilde cinsiyetlendirilmiş olan politik bir ekonomideki toplumsal cinsiyet farklılaşmasının istikrarına karşı

⁵³ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 29.

⁵⁴ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 29.

⁵⁵ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 28.

⁵⁶ Yelda Yücel, “Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet” *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, haz. Feryal Saygılıgil (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 95.

⁵⁷ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 30.

çıkar. Bu tarz bir kültürel hedefle amaçlanan, kimliğe ve farklılığa ilişkin her kurulumun yapıbozumunu mümkün kılabilir.⁵⁸

Kimliğe ve farklılığa ilişkin her kurulumu yapıbozuma tabi tutmak, Judith Butler'ın ifadesiyle, bunları “inkâr etmek ya da tamamen bir kenara atmak değil, sorgulamak” anlamına gelir.⁵⁹ Dolayısıyla kadınlar kategorisinin sorgulanması onu kullanmaktan vazgeçmeyi gerektirmez. Bu sorgulama kadınlar kategorisinin, cinsiyetlendirilmiş politik bir ekonomide karşılaşılan içeriğini bozarak; daha açıkçası, kadınların ikincil konumda olduğunu kabul eden görüşün toplumsal olarak kurulduğunu ifşa ederek kullanılmaya devam edilmesini sağlar. Böylece kadınlar kategorisinin tabilik konumunda sabitlenmiş, sınırlandırılmış ve normalleştirilmiş içeriğinin kullanıldığı bağlamdan çıkarılması ve yeni anlamlar edinebileceği bir alanın açılması mümkün hale gelir. İşte kadınlar kategorisini tek biçimlilikten kurtaracak bu olanak sayesinde, hem ücretli ve ücretsiz emek arasındaki hem de ücretli emek içindeki toplumsal cinsiyet temelli bölünmenin istikrarı sarsılabilir.

Sonuç

Sosyalist politikayla yapıbozumcu politikayı birleştiren kombinasyon, yeniden bölüşüm ve tanınma arasındaki kutuplaşmayı azaltmakta ve yeniden bölüşümle tanınmayı birlikte içermektedir. Bu bakımdan hem yanlış dağıtımdan hem de yanlış tanınmadan kaynaklı pratikte birbiriyle kesişen farklı adaletsizlik biçimlerine eş zamanlı maruz kalan tüm bireyler için çözüm üretme kapasitesine sahiptir. Örneğin dezavantajlı sınıftan heteroseksüel beyaz bir kadın, ekonomideki cinsiyetçi iş bölümünden ve kültürdeki kadın/erkek dikotomisinden kaynaklı farklı türden ve pratikte birbiriyle kesişen adaletsizlik biçimlerine eş zamanlı maruz kalabilir. Ya da dezavantajlı sınıftan siyah, eşcinsel bir kadın hem ekonomideki yanlış dağıtımdan hem de kültürdeki eşcinsel/heteroseksüel, kadın/erkek ve siyah/beyaz dikotomisinden kaynaklı farklı türden ve pratikte birbiriyle kesişen adaletsizliklere eş zamanlı olarak maruz kalabilir. Bu örneklerde hem yanlış dağıtımdan hem de yanlış tanınmadan kaynaklı adaletsizlikler, bireylerin çıkarlarını ve çoklu kimliklerini etkileyecek şekilde birbirleriyle kesişirler. Fraser'a göre yapılması gereken, yeniden bölüşüm-tanınma ikileminin çoklu kesişen adaletsizliklere karşı çoklu kesişen mücadelelerin daha geniş bir alanına taşınarak çözüme kavuşturulmasıdır.⁶⁰

Bu çerçevede sosyalizm ve yapıbozumu bir araya getiren alternatif dönüştürücü yaklaşımın, daha umut verici olduğu savunulabilir. Zira yeniden bölüşüm-tanınma ikilemine karşı, aynı anda birden fazla kolektiviteye mensup bireylerin maruz kaldıkları çoklu kesişen adaletsizliklere karşı çoklu kesişen mücadelelerin daha geniş alanına taşınabilen bir çözüm önermektedir. Dolayısıyla bu kombinasyon, çoklu kesişen kolektiviteler arasında, dışlayıcı değil kapsayıcı ve heterojen bir dayanışmayı destekleyerek politik alanın genişlemesine katkı sunabilir. Ancak bununla birlikte bu alternatif kombinasyon, tek ve öncelikli çözüm şeklinde düşünülmeden ziyade, olası çözümler arasında görece verimli bir kombinasyon olarak görülmelidir. Çünkü hangi politikaların pratikte ne ölçüde uygulanacağı ve potansiyel dayanışma için ne şekilde bir araya geleceği, çoklu kesişen kolektivitelere mensup bireylerin karşılaştıkları adaletsizlik biçimlerine ve bunlar karşısında ihtiyaç duyulan meşrulaştırılabilir taleplere bağlıdır.

⁵⁸ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 30.

⁵⁹ Judith Butler, “Olumsal Temeller: Feminizm ve “Postmodernizm” Sorusu” *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışveriş* içinde, çev. Feride Evren Sezer (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 61.

⁶⁰ Fraser, “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age,” 32.

Kaynakça

- Benhabib, Seyla. *Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkılar*. Çeviren: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Butler, Judith. "Olumsal Temeller: Feminizm ve "Postmodernizm" Sorusu" *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* içinde, Çeviren: Feride Evren Sezer, 44-68. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Donovan, Josephine. *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. Çeviren: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Fraser, Nancy. "Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice" in *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, 159-173. London and New York: Verso, 2013.
- Forst, Rainer. "First Things First: Redistribution, Recognition and Justification" in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, Edited by: Kevin Olson, 310-327. London and New York: Verso, 2008.
- Fraser, Nancy. "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a "Postsocialist" Age" in *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, 11-39. London: Routledge, 1997.
- Fraser, Nancy. "Introduction" in *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, 1-8. London: Routledge, 1997.
- Fraser, Nancy. "Recognition without Ethics?," *Theory, Culture and Society* 18(2-3), (2001): 21-42.
- Fraser, Nancy. "Rethinking Recognition," *New Left Review* sayı: 3 (2000): 107-120.
- Fraser, Nancy. "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation" in *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, 7-109. London: Verso, 2003.
- Fraser, Nancy. "Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation" in *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, 161-187. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- Özbank, Murat. "Çağdaş Siyaset Kuramının İki Büyük İsmi: John Rawls ve Jürgen Habermas" *Rawls-Habermas Tartışması: Neden Demokrasi Nasıl İstikrar?* içinde, Derleyen: Murat Özbank, 3-15. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Phillips, Anne. "From Inequality to Difference: A Severe Case of Displacement" in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, Edited by: Kevin Olson, 112-129. London and New York: Verso, 2008.
- Robeyns, Ingrid. "Is Fraser's Critique of Theories of Distributive Justice Justified" in *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, Edited by: Kevin Olson, 176-196. London and New York: Verso, 2008.
- Taylor, Charles. "Tanınma Politikası" *Çokkültürcülük - Tanınma Politikası* içinde, Editör: Amy Gutmann, 42-85. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Urhan, Betül. "Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet" *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, Hazırlayan: Feryal Saygılıgil, 119-149. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Vural, Narin Bağdatlı. "Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet" *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, Hazırlayan: Feryal Saygılıgil, 101-117. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Young, Iris Marion. *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press, 1990.
- Yücel, Yelda. "Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet" *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde, Hazırlayan: Feryal Saygılıgil, 83-100. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.